مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦ / العدد ٥

معوقات إعداد قواميس المصطلحات العلمية في اللغة الكردية قاموس مصطلحات نقد الرواية نموذجا

أ.م.د. احمد محمدد مام عوسمان قەرەنی
الأكاديمية الكردية – عضو
ahqarani55@gmail.com

الكلمات المفتاحية: المصطلح العلمي، المصطلح المتداول، المفهوم، القاموس، الرواية.

كيفية اقتباس البحث

قەرەنی , احمد محمدد مام عوسمان , معوقات إعداد قواميس المصطلحات العلمية في اللغة الكردية قاموس مصطلحات نقد الرواية نموذجا,مجلة مركز بابل للدراسات الانسانية، آيار ٢٠٢٦, المجلد:١٦, العدد:٥ .

هذا البحث من نوع الوصول المفتوح مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي لحقوق التأليف والنشر (Creative Commons Attribution) تتيح فقط للآخرين تحميل البحث ومشاركته مع الآخرين بشرط نَسب العمل الأصلي للمؤلف، ودون القيام بأي تعديل أو استخدامه لأغراض تجارية.

مفهرسة في Indexed
IASJ

مسجلة في Registered
ROAD

Obstacles to Preparing Dictionaries of Scientific Terminology in the Kurdish Language
Dictionary of Novel Criticism Terminology as a Model

D. Ahmed Muhammad Mam Ousman Qurani
Kurdish Academy - Member
ahqarani55@gmail.com

Keywords : scientific Terms, daily jargon, concept, dictionary, novel.

How To Cite This Article
Qurani, Ahmed Muhammad Mam Ousman, Obstacles to Preparing Dictionaries of Scientific Terminology in the Kurdish Language Dictionary of Novel Criticism Terminology as a Model ,Journal Of Babylon Center For Humanities Studies, May 2026,Volume:16,Issue 5.

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Abstract

The first steps of establishing the principles of any science, begins with creating the dictionary of its terminology. In the field of researches of Kurdish literature some terminology dictionaries have been published. They are not without problems, least of which is not using the scientific principles but every day vernacular or jargon. The steps of the stages of creating and usage of the concept of the terms have been ignored. Rather those terms have been taken directly from other languages' lexicon or they have been translated or modified from them. Or have been uttered with a symbol.

This research strives for the selection of terms according to the scientific analysis of their concepts, and the removal of the entanglement that exists in their meanings. Through cementing of the forms, functions and effects of these terms, their scientific objective will ben gained. Creating of curriculums will be easier and the work of the research of any

field will be more straight-forward. It will also balance the two aspects of; easing of the institution of the philosophical principles, and increasing opportunities for innovation, in any scientific field. To find the answers to these questions. Efforts have been made to identify the problems that hinder the implementation of terms and the preparation of their dictionaries. The principles of scientific terms should be formulated according to the rules of Rene Cartesian method and according to the theory of speech occurrence and the theory of central meaning, so that according to each specialty its specific terms can be collected in a separate dictionary.

الملخص

تبدأ الخطوة الأولى في تثبيت الأسس النظرية والعملية لأي علم بحت أو إنساني من إعداد قاموس المصطلحات الخاص به. وفي مجال دراسات الأدب الكردي، هناك مجموعة قواميس متداولة خاصة بمصطلحاتها، لكنها لاتخلو من سلبيات تعيق الإستفادة منها بشكل سليم، ويعود السبب الى عدم مراعاتها للأسلوب العلمي في إعدادها، بل اعتمدت على تجميع المصطلحات اليومية المتداولة، والمأخوذة من القواميس اللغوية مباشرة، أو عن طريق ترجمتها من اللغات الأخرى، أو ترميزها بعلامات دالة وأغفلت العمليات الصائبة التي تهتم بالمراحل الأساسية المتتالية في تكوين وإستعمال مفاهيم المصطلحات، لذا حاول الباحث أن يتم إختيار المصطلحات حسب تحليل مفاهيمها العلمية وعدم تقاطع معانيها المختلفة في إطار مفردة لغوية واحدة. وبعد تطبيق وظائف المصطلحات وإستيعاب معانيها وترسيخ تأثيراتها، عندئذ تكون الأهداف العلمية في متناول اليد، مما يسهل تأليف كتب المناهج الدراسية ويساعد ذوي الإختصاصات العلمية في تنظيم أعمالهم البحثية. وما يجمع هذه الأطراف في معادلة متوازنة هو إستنباط الأسس الفلسفية لكل علم، وفسح المجال أمام فرص الإبداع والذي هو المبتغى الأساس لكل عمل أكاديمي. لإيجاد إجابات لهذه الأسئلة، بُذلت جهود لتحديد المشكلات التي تعيق تطبيق المصطلحات وإعداد قواميسها. ينبغي صياغة مبادئ المصطلحات العلمية وفقًا لقواعد منهج رينيه ديكارت، ونظرية حدوث الكلام، ونظرية المعنى المركزي، بحيث يمكن جمع المصطلحات الخاصة بكل تخصص في قاموس مستقل.

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦ / العدد ٥

ئاستەنگێن دانانا فەرهەنگێن تێرمێن زانستی د زمانێ کوردی دا تێرمێن ڕەخنەیا ڕۆمانێ وەک نموونە

پ. ی. د. ئەحمەد محەمەد مام عوسمان قەرەنی

ئەکادیمیای کوردی – ئەندامی کارا

ahqarani55@gmail.com

پوختە

یەکەم پێنگاڤا چەسپاندنا بنەمایێن تیۆری و کردەیێن هەموو زانستان، ژ ئامادەکرنا تێرمێن ئەوێ دەستپێ دکەت. د بوارێ ڤەکۆلینێن ئەدەبێ کوردی ژی دا چەند فەرهەنگێن تێرمان هاتینە چاپ و بەلاڤکرن، لێ ژ ئاریشە و ئاستەنگان دوور نینە. هۆکارێن ئەوێ چەندێ ژی ئەون، کو بنەمایێن زانستی نەهاتینە پێڕەوکرن و پشت ب تێرمێن ڕۆژانە هاتییە بەستن. د ئەوان بەرهەمان دا، بایەخ ب پێنگاڤێن هەردوو قۆناغێن پێکهینان و بکارهینانا تێگەهێن تێرمان نەهاتییەدان، بەلکو ئەو تێرم ڕاستەوخوە ژ فەرهەنگێن زمانی هاتینە وەرگرتن، یان ب ڕێیا وەرگێڕانێ و ب دەستکاری ڤە هاتینە کوردیکرن، یان ژی ب هێمایەکێ هاتینە دەربڕین. د ئەڤێ ڤەکۆلینێ دا هەول هاتییەدان، ب پێی شرۆڤەکرنا تێگەهێن هەر زانستەکێ تێرم بهێنە هەلبژارتن و ئاڕیشەیا تێکهەلکێشکرنا واتایێن وان بهێتە بنبڕکرن. ب جێگیرکرنا ئەرک و ڕامان و کاریگەرییێن تێرمان، کو هەر تێرمەک خوەدی بیرۆکەیەک بیت و بۆ یەک تێگەهـ و د یەک بوارێ زانستی دا بکاربهێت.

پەیڤێن کلیلی: تێرما زانستی ، تێرما ڕۆژانە، تێگەهـ ، فەرهەنگ، ڕۆمان.

پێشەکی

دانانا فەرهەنگێن تێرمان کارەکێ پێشینەیێ هەر زانستەکێ یە. تێرم ژی ب کلیلا ڤەکرنا کودێن ئەوی بواری دهێنە دانین. هەر کارەکێ د ئەڤی ئاستێ گرنگ و ئالۆز دا بهێتەکرن، کێشەیێن وی ژی زۆرن، لێ د زمانێ کوردی دا ب سادەیی هاتینە وەرگرتن و بێ پشتبەستن ب بنەمایێن زانستی هەزاران تێرم هاتینە دروستکرن. ئەوان دروستکرنان ژی دا، ڕێبازێن هەڤدژ بکارئینایێنە. ل دویڤ ئەوان ڕێبازان ژی، ب دەهان فەرهەنگێن هەمە جۆرێن زانستان هاتینە دانین، یێ کو شەنگستێن ئەوان زانستان بهێنە دارێشتن. ئەڤە ژی کێشەیەکە و چەندین پرسیاران هەلدگریت، کو هندەک ژ ئەوان د ئەڤێ توێژینەڤەیێ دا ب شێوەیەکێ گریمانەیی هاتینە دەربڕین:

- هۆکارێن ڕەچاونەکرنا بنەمایێن زانستی د دانانا فەرهەنگێن تێرمان دا چنە؟
- ئایا ئەو زانستێن ب زمانێ کوردی دهێنە خوەندن و کار پێ دهێتەکرن، پشت ب تێرمێن زانستی دبەستن؟

بۆ ڤەدیتنا بەرسڤێن ئەڤان پرسیاران. هەول هاتییەدان کو ئەو کێشەیێن ڕێگرن د جێبجێکرنا دانانا تێرمان و ئامادەکرنا فەرهەنگێن وان دا بهێنە دەستنیشانکرن. ب ڕێیا ڕێسایێن ڕێبازا ڕێنیێ

دیکارتی و ل دویڤ تیۆرا ڕویدانا ئاخافتنێ و تیۆرا واتایا ناوەندی بنەمایێن تێرمێن زانستی بهێنە دارێشتن، ژبۆ کو ل دویڤ هەر بسپۆرییەکێ تێرمێن تایبەتێن ئەوێ د فەرهەنگەکا جودا دا بهێنە کۆمڤەکرن.

پاشخان و تاوتوێکرنا توێژینەڤە و کارێن پێشترێ

ل چارێکا داویا سەدسالا بیستێ وەرە، تێرمۆنۆلۆژی ب گەرمی هاتییە نێڤ ڤەکۆلینێن زانستێن کوردی دا. هندەک درەنگتر ژی چەند فەرهەنگێن تایبەت ب تێرمێن ئەدەبی ڤە هاتینە چاپکرن. چەندین ڤەکۆلین ژی ل بارەی پەیدابوون و چەوانییا دروستبوونا وان بەلاڤبووینە، ژ ئەوان::

1 - مەسعوود محەمەد د کتێبا (زاراوەسازی پێوانە، چاپخانەی سوومەر، بەغدا ١٩٨٨)دا، د پێشەکییا وێ دا ب ئەڤێ شێوەیێ ڕێکارێن دروستکرنا تێرمان دەستنیشان دکەت کو ((هەڵ بژاردنی وشە بە زاراوە پێویستی بە دوو شت هەیەو بەس: ١- بەدوادا گەڕان. ٢- هەست کردن بە سازانی وشە بۆ زاراوە.))(محەمەد، ١٩٨٨: ٢٨). ل ڤێرە تێرێ ب دروستکرنا پەیڤان ڤە گرێددەت و جۆرێن وان ژی ب درێژی شرۆڤەدکەت. ئەڤ جۆرە لێکدانەڤەیە بۆ فەرهەنگا زمانی بکێردهێن، لێ ئەوی وەسا هزردکر، کو ئامادەنە بۆ تێرمان بهێنە هەلبژارتن.

2 - لێژنەیا ئەدەبی ل کۆڕی زانیاری کوردستان، فەرهەنگا (زاراوەی ئەدەب – کوردی . عەرەبی . ئینگلیزی) ئامادەکربوو. د پێشەکییا وێ دا مەبەستا سەرەکییا ئەوی کاری دیارکربوو، کو ((دەرگا کردنەوەیەکی هاوچەرخانەیە بەڕووی زاراوە و چەمکەکانی ئەدەبی جیهانی و هەرێمی و خۆماڵی)) (لێژنەی ئەدەبی، ٢٠٠٦: ٣). ب هەمان شێوازێ دانانا فەرهەنگێن زمانیی، سەرەدەری دگەڵ پەیڤان هاتییەکرن. بۆ نموونە، بەرانبەر تێرما (الحكاية) یا عەرەبی و (Anecdote)یا ئینگلیزی (٤) چار تێرمێن هەڤواتا دانانە ((حیکایەت، حەقایەت، چیرۆک، سەرهاتی)) (هەمان سەرچاوە، ل٣٨). ئەڤە ژی پێچەوانەیا دەستنیشانکرنا تێرمێن زانستی یە، کو هەر تێرمەکێ یەک واتایا هەی و بۆ یەک مەبەست دهێتە بکارئینان.

3 - د. بەختیار سەجادی د (فەرهەنگی زاراوەی ڕەخنەیی، ئینگلیزی . کوردی . فارسی، چ٣، هەولێر ٢٠٢٢، ماڵی وەفایی) دا، دەستپێشخەرییەک ژێ بۆ دانانا فەرهەنگەکا تێرمێن ئەدەبێ کوردی کرییە، لێ دەما دهێتە سەر ڕێکخستنا تێرمان، زیدەتر بەرەڤ شێوازێ فەرهەنگا زمانی ڤە دچیت، ئەڤە ژی ئەوێ واتایێ دگەهینیت، کو ئەو زانیارێن ل پێشەکییا فەرهەنگێ دا هەنە، ژ ئەزموونا گەلێن دیکە هاتینە وەرگرتن، لێ ژ ئالیێ کردەیێ ڤە نەشیایە تێرمێن ئەدەبی یێن کوردی ب هەمان شێواز دابڕێژیت، بۆ نموونە:

- د (ل١٣٧) دا، بەرانبەر(Data) ئا ئینگلیزی چار تێرمێن کوردی دانانە: (داتا، دادە، پێدراوە، زانۆکە).
- د (ل٤٢٠) دا، بەرانبەر(Signification) ئا ئینگلیزی چار تێرمێن کوردی دانانە: (دەلالەت، مانادارێتی، واتامەندی، واتاداری).

د ئەڤان نموونەیێن سلال دا دیاردبیت، کو دانەرێ ئەڤێ فەرهەنگێ جیاوازی د ناڤبەرا تێرم و پەیڤێن فەرهەنگی دا نەکرییە. ئەڤ شێوەیێ فرەواتایی د تێرمێن ڕۆژانە دا، د فەرهەنگەکا دیکە یا

هاوبەشا هەمان نووسەر دا دووبارە بوویەڤە، بۆ نموونە: بەرانبەر تێرما ئینگلیزی (Condensation) سێ پەیڤێن کوردی دانایە: ((تێکگووشین؛ تێکترنجان؛ پەستاوتن))(سەجادی، مەحموودی: ١٥١). ب گشتی هندەک تێرم ب درێژی هاتینە شرۆڤەکرن و هندەک ژی تنێ واتایێن وان هەڤبەرکرینە.

4- د (فەرهەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانستە مرۆڤایەتییەکان) یا (د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد)ی دا، ب درێژی و د چەند پەرەگرافەکان دا واتایا هەر تێرمەکێ هاتییە شرۆڤەکرن و پاشان ئەو ژێدەرێن ژێ هاتییە وەرگرتن دەستنیشان دکەت. مەبەست ژ ئەڤێ رۆنقەکرنێ ئەوە، ژبۆ کو خوینەر ((دەتوانێت لە پەرەگرافی یەکەمەوە، لە مانای زاراوەکە تێبگات و دەتوانێت بەوەندە واز بهێنێت، ئەمەش پتر بۆ ئەو خوێنەرەیە، بیەوێت بەپەلە مانای زاراوەکە بزانێت، دەشتوانێت هەموو پەرەگرافەکان بخوێنیتەوە بۆ ئەوەی قووڵتر لە زاراوەکان تێبگات)) (ئەسوەد، ٢٠٢٥: ١٧- ١٨)). ب ئەڤێ شیوەیێ هەموو زانیارییان ددەتە خوینەری، تنێ چەوانییا درۆستبوونا پێکهاتەییا تێرمێ شرۆڤەناکەت. ئەڤ شێوازە ژی دووبارەکرن و درێژەپێدانا دانانا (فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و رەخنەیی) یا هەمان نووسەری یە، هەر وەکو د پێشەکییا وێ دا دبێژیت ((زاراوەکانی ئەدەب و رەخنەی ئەدەبی تا رادەیەکی زۆر لەگەڵ زاراوەکانی زانستە مرۆڤایەتی و کۆمەڵایەتییەکاندا ئاوێزانی یەکدی بوون و سوودیان لە مانا و چەمکەکانی یەکدی وەرگرتووە، بۆیە ئێمەش لەم فەرهەنگەدا هەوڵمان داوە ئەو زاراوە سەرەکی و بنەرەتییانەی ئەدەب و رەخنەی ئەدەبی بخەینەڕوو))(ئەسوەد، ٢٠١١: ١٢). د ئەڤان هەردوو بەرهەمیان دا تێرم پتریا جاران ل سەر شێوەیێ گۆتارێن ئەدەبی یێن درێژ هاتینە پێشاندان، کو جەخت ل سەر دیرۆک و ژینگەهـ و چەوانییا بکارهینانا تێرمان دکەت، نەک ناڤەرۆک و پێکهاتەیا ئەوان لێکدابیتەڤە.

5- د ناساندنا (فەرهەنگی ئەدەبی)دا، دانەرێ وێ (د. موحسین ئەحمەد عومەر) دبێژیت: ((فەرهەنگی زاراوە ئەدەبییەکان، فەرهەنگێک نییە وشە بەرانبەر وشە بێ، بەڵکو فەرهەنگێکی مانا لێکدانەوە و گەڕان و پشکنینە لەسەر هێڵێکی ڕاست و قووڵ لە دەوری لیکسیکێکی ئەدەبی و رەخنەیی))(عومەر، ٢٠١٢: ٥)، ئەڤە ژی ئەوێ واتایێ ددەت، کو ئەڤە تنێ فەرهەنگەکا تایبەت ب تێرمێن ئەدەبی ڤە نییە، بەلکو ل دویڤ رۆنقەکرنا ئەوان هۆکارێن بایەخێ ب تێرمێن ئەدەبی ددەن دگەڕێت. هەر د هەمان لاپەڕە دا، ئەوێ ڕاستیێ ژی ئاشکرا دکەت، کو ((لەپاڵ زاراوەکان نووسەر و رەخنەگرە گەورەکانی جیهانیش پێشکەش بکەین، کە خاوەن ڕوانین و تیۆری سەربەخۆی رەخنەیین)) (هەر ئەو ژێدەر و ڕووپەل). د لێکدانەڤەیا هەر دوو بۆچوونێن سلال دا، بیرۆکەیەک سەرهەلددەت، کو ئەڤە کارەکێ فرەوانترە ژ فەرهەنگەکا تایبەت ب تێرمێن ئەدەبی ڤە و ڕاستەوخوە بایەخێ ب دروستکرنا تێرمان و پێکهێنانا تێگەهێن وان نادەت، بەلکو ب رێیا وەرگێڕانێ ڤە رێژەیەکا زۆر ژ زانیارییان پێشکێشی خوێنەران دکەت.

6- د فەرهەنگا (کلیلدان . فەرهەنگی ئەدەب و رەخنە) دا، دانەرێن وێ (عەبدوڵڵا تاهیر بەرزنجی و د، عەلی تاهیر بەرزنجی) پلانا کارێ خوە کورت کریەڤە، کو ((هەوڵەکەمان ئامادەکردنە، هەم دانانە، هەم وەرگێڕانە، بەڵام بۆ ئەوەی ئەو چروپرییە بپارێزین، پابەندی تەواوەتی نەبووین، چ دەستکارییەک سوودی بۆ کارەکەمان هەبوو بێت کردوومانە تا پوختەی زاراوەکە بە ئاسانی بە

خوێنەر بگەیەنین)) (بەرزنجی، ٢٠٢٤: ٩). ئەڤ پلانە ژی هەر دوبارەکرنا فەرهەنگێن پێشترە، ژبلی جۆرێن زانیاریان ل بارەی هەر تێرمەکێ.

ئەو ڤەکۆلینێن ل بارەی دانانا تێرمێن زانستی و چارەسەرکرنا ئاریشەیێن ئەوان هاتینە بەلاڤکرن، هەر د سنۆرێ هەلسەنگاندن و شرۆڤەکرنا فەرهەنگێن تێرمان دا دزڤرن و ژ بازنەیێ کارێن وان دەرباز نابن، بۆ نموونە هەر دوو توێژەر ئۆمەر عەبدلرەحمان ئۆمەر و کاوا تاهەر زاهر، د گۆڤارا نوبهار ئەکادیمی، جلد ٥، ژمار١٨سال٩- ٢٠٢٢، ل١١٣- ١٣٦، کو ل زانکۆیا مێردینێ دەردچیت، توێژینەڤەیەک ب ناڤونیشانێ (رێکێن دروستکرنا تێرمێن زانستی و بکارهینانا ئەوان د ناڤ زمانێ کوردیدا) بەلاڤکرییە، پشت ب گەلەک ژێدەر و سەرچاوەیان بەستییە و زانیارێن گشتی ل سەر مێژوویا سەرهلدان و کارێن بەرچاڤ تۆمارکرینە، کو د ناڤبەرا سالێن (١٩٨٦-٢٠١٣) ل بارەی دروستکرنا تێرمان د زمانێ کوردی دا هاتینەکرن. ئەڤان هەردوو توێژەران ژی هەمان شێوازێ ئەوێن پێش خوە پێرەوکرییە، کو رێیێن دروستکرنا پەیڤێن فەرهەنگینە و ئەو ژی تنێ لایەنەکێ بچووکێ دروستکرنا تێرمان ڤەدگریت.

ئەڤ بۆچوونە ئالۆزتر دبن، دەما لێکدانەڤەیێن هندەک توێژەران هەڤدژ بن، بۆ نموونە: هەیە ب وردی جەخت ل سەر هەلبژارتنا تێرمان دکەت، کو ((نابیت وەرگێڕانی زاراوەکان بە شێوەیەکی هەڕەمەکییانە بێت))(باخەوان، ٢٠١٢: ١٨١). بەروڤاژی ئەڤێ بۆجوونێ ژی هەیە کو ((پێوەندی (ناوو ناولێنراو) (گۆترە)یێە Arbitrary تەنانەت زاراوە هەیە پێچەوانەی واتاکەیەتی)) (ئەمین، ٢٠٢٥: ٧٨).

ئەڤ بۆچوونە هێشتا ئالۆزتر دبن، دەما گیروگرفتێن دانانا تێرمان دهێنە دەستنیشانکرن، کو ((گیروگرفتە زمانییەکان و گیروگرفتە فرە سەرچاوەیی و گیروگرفتی رێکخستن کە سێ جۆرن: زۆری دانەرانی زاراوە، پشتگوێ خستنی کولتووری کۆنی کورد، پشتگوێ خستنی ئاستەی ئاسانی بڵاوبوونەوەی زاراوە لەنێو خەڵکدا)) (تەیب، ٢٠١٢: ٢٣١). ئەڤە تنێ هۆکارێن بابەتینە دهێنە شرۆڤەکرن و لایەنێ خودی د دانانا تێرمێن زانستی دا نەهاتییە بەحسکرن.

د ئەنجاما تاوتوێکرن و شرۆڤەکرن و ڤەوژارتنا ناڤەرۆکێن فەرهەنگێن سلال دا، راستییەک سەرهەلددەت، کو هەر تێرمەکا ئەدەبی ژ دەستپێشخەرییا کەسەکی ڤە دروستبوویە و ب رێککەفتنەکا کۆدەنگی هاتییە پەسەندکرن. ئەڤ پرۆسەیە ژ ئالیێ بسپۆران و دەزگەهێن زانستی ڤە بەردەوامە و هەتا نها نەشیاینە فەرهەنگێن تێرمان ل دویڤ بنەمایێن تێرمۆنۆلۆژیێ دابرێژن. ئەڤە ژی راستییەکا دیکە دورووژینیت، کو شیانێن بسپۆرێن کورد نەگەهشتینە ئەوی ئاستی، کو د قوولاییا ئەڤێ زانستی دا بکۆلنەڤە و ئەنجامێن دروست بدەستڤەبینن، ژبەر هندێ ئەو فەرهەنگ وەک کۆمڤەکرنەکا تێرمێن رۆژانە یێن ناڤ خەلکی دا ماینەڤە و مۆرکەکا پیشەیی . مللیی وەرگرتییە. ژ پێخەمەت هەموو شیان بەرەڤ دانانا فەرهەنگێن تێرمێن زانستی ڤە بهێنە ئاراستە کرن، ئەڤ توێژینەڤەیە هاتییە ئامادەکرن.

١- دەستپێکێن دروستبوونا تێرمان

ژبۆ هەر کارەکێ هویرێ ڕۆژانە، یان ڕاییکرنا دەستودارێن پیشەیەکی، خوەدیێن وان پێویستی ب پەیڤێن تایبەت هەبوون، کو ژ زمانێ گشتی دهاتنە وەرگرتن و ژبۆ ئەوێ مەبەستا ئەوان دڤیا دهاتنە دەربڕین. هەر ل سەر ئەڤێ بنەمای زۆربەی تێرمێن نها د زانستێن هەر زمانەکی دا بکاردهێن، د گەل پەیدابوونا ئەوی زمانی دا هەبووینە. هەر یەک ژ ئەوان تێرمان وەک واتایا زانیارییەکێ سەرەدەری د گەل دا هاتیەکرن و بەردەوام تێرمێن نوی بۆ دهێنە زێدەکرن. بیاڤێن بکارهاتنا وان بەرفرەهـ دبن. ڤەڕێژا ئەڤێ کاری ژێ بەرهەمێ ئەوێ بۆچوونێ بوویە، کو ((هەر زاراوەیەک یان چەمکێک لەلایەن هەر دەزگا و سەرچاوە و سیستەمێک بێت بەپێی بەرژەوەند و ڕوانگەی تایبەتی خۆیەوە دەیخاتە بەری لە هەموو بوارەکانی سیاسی، یاسایی...))(عبدالخالق، ٢٠٠٨: ١٣). ئەڤ بۆچوونە ژێ ڕەنگدانەڤەیا ئەوان چالاکیانە، کو خەلکی و ب تایبەتی پیشەکاران د کاروبار و پێوەندیێن خوە یێن ڕۆژانە دا بکاردهینان، لەوما ب تێرمێن ڕۆژانە ژێ دهێنە بناڤکرن؛ چونکە هەر ژبەر ئەڤێ چەندێ بوویە، کو ئەوان واتایەکا جێگیر نەبوویە، بەلکو ل دویڤ پێدڤیان کێم و زێدە دبوون و هەر جارێ بۆ مەبەستەکا جودا بکاردهاتن.

ب ئەڤێ شێوەیێ ناڤلێنانا تێرمێن ڕۆژانە، ژ ئالیێ کارهێنەران ڤە دهاتەکرن. یەکەم جار تێرم دهاتە هەلبژارتن و پاشی ئەگەر پێوەست بوویە، تێگەها وێ ژێ دهاتە پێناسە کرن. بۆ نموونە، ((زاراوەی ئایدیۆلۆژیا بەگشتی بەم شێوەیە پێناسە ئەکرێ، کۆمەڵە بیروڕایەکە پێداویستی و خواستە کۆمەڵایەتییەکانی تاکە کەس، تاقم، چین یان کولتوورێک ئەنوێنێتەوە))(سەجادی، ٢٠٠٤: ١٦). هندەک جاران ژێ تێرمەک ب تێگەها خوە ڤە ژ زمانەکێ دیکە دهاتە وەرگرتن. ب ئەڤێ شێوەیێ ڕۆنڤەدکەت ((لە ڕوانگەی منەوە بەکارهێنانی "شیعری تەعلیمی" لە جیاتی هەر وەرگێڕانێکی دیکە لەبارترەو گونجاوترەو ماناو مەبەستی ئەم جۆرە شیعرە، وەک دیاردەیەکی ئەدەبی بەڕوونی دەگەیەنێ))(عومەر، ٢٠١٢: ١٧٥). هندەک جاران ژێ دەما تێرمەکا بیانی دهێتە دەستنیشانکرن، تێگەها وێ ژێ ب دەستکاری ڤە دهێتە شرۆڤەکرن، یان ژێ دەقاودەق دهاتە پەسەندکرن. یان ژێ هەولددا ((بۆ هەر وشەیەک چەند واتایەک دابنرێت تاکوو خوێندکار، یان وەرگێڕی کورد کامیانی بە پێویست زانی کەلکی لێ وەربگرێت))(شەریفی، ٢٠٠٧: ١٢-١٣). د هەردوو حالەتان دا، کێشەیا تێنەگەهشتنەکا هویر و کویر لێ پەیدا دبیت و کاریگەریێن نەرێنی یێن زیاتر ژێ د ڤەکۆلینێن زانستی و پرۆگرامێن خوەندنێ دا دەردکەڤن و چارەسەرکرنا وان ژێ کارەکێ ئاسان نییە؛ چونکە ئەڤ شێوازە د کارکرن و دانانا فەرهەنگێن تێرمان دا، هەتا نها د بوارێن جودا جودا یێن زمانێ کوردی دا بکاردهێن و هێشتا تەکنیکێن وان وەک زانستەکا سەربخوە ناهێتە پێڕەوکرن.

٢- خەوش و کێماسیێن تێرمێن ڕۆژانە

هندەک ژ تێرمێن ڕۆژانە زێدەتر ژ واتایەکێ هەلدگرن، یان ژێ د کارهینانا وان دا جهێ هەڤدوو دگرنەڤە، ژبەر هندێ دەما د هەر زانستەکێ دا، پشت ب تێرمێن ڕۆژانە دهێتە بەستن، گومان دکەڤیتە سەر ڕاستییا ئەنجامێن وێ و ژ بەهایێن زانستیێن وێ ژێ کێم دکەت، چونکە:

- دانەریّ تێرما ڕۆژانە ب تەواوەتی ئاگەهداری پشکێن پێکهاتەیێن پێشنیازکرێن وێ نییە، بۆیە هەر گۆڕانکارییەک ب سەردا بهێت، ئەو و پێڕەوکەرێن وێ ژی تووشی کێشەیان دبن و سەرێ وان لێ دەرناچیت؛ چونکە هۆکارێن وێ دیارنینە.
- هەڵبژارتنا تێرما ڕۆژانە ب شێوەیەکێ هەڕەمەکی دهێتە ئەنجامدان، بۆیە هندەک جاران یەک تێرم د دوو زانستێن جیاواز دا هەمان واتا دگەهینن و هەمان کاریگەری ژی یا هەی.
- هندەک جاران تێرمەک بۆ دوو تشتان یان زێدەتر دهێتە ناڤکرن. تێکهەلییەکا واتایی و ئاڵۆزییەکا تەکنیکی و شێوازەکێ مژاوی د ناڤبرا ئەوان دا دروست دبیت. یەکلاکرنەڤەیا ئەوان ژی؛ کارەکێ ئاسان نییە. بۆ نموونە: حەوت تێرمێن کوردی هاتینە دانین بەرانبەر تێرما عەربی ((إبادة: قەلاچۆ، لناڤبرن، فەوتاندن، دوابڕینەوە، قڕکرن، ژناڤبرن)) (حەبیب، ٢٠٠٢: ١١).
- ئەو ئاریشە گەورە دبیت، کو چەندین تێرم بۆ یەک تشتی یان هونەرەکی دهێنە دانین و ب هەمان شێوە ژی دهێنە پێناسەکرن، بۆ نموونە، سێ تێرمێن کوردی بەرانبەر تێرمەکا ئینگلیزی هاتینە دانین ((بنەما: پێکهاتە: سازە: Structure))(سەجادی، ٢٠٠٤: ٦٣).
- ئەو ئاریشە هێشتا گەورەتر دبیت، دەما تێرمەکا ڕۆژانە د وانەگۆتنا زانستەکێ دا دهێتە پێشکێشکرن؛ چونکە ئەستەمە فێرخواز د وردەکارێن ئەوی بابەتی تێبگەهیت. لێرەدا تێکهەلییەکا ئالۆز د مێشکێ فێرخوازی دا دروست دبیت.

ژبلی ئەڤان خەوش و کێماسیێن تێرمێن ڕۆژانە، لێ بسپۆر و زمانڤانێن کورد ژی ئەڤ لایەنێ زانستی ب سڤکی وەرگرتییە و ئەڤ بۆچوونە، هەتا نها ژی د زمانێ کوردی دا یا بەردەوامە و دانەرێن فەرهەنگێن تێرمێن ئەدەبی ژی ب هەمان شێوە سەرەدەرییێ د گەل دا کرییە.

٣- بنەمایێن زانستی یێن دروستبوونا تێرمان

ب پێی ژمارە و پێکهاتەیا تێرمان، جۆرێ هەر زانستەکێ دهێتە دیارکرن. د ئەنجاما داهینانێن نوی و پێشڤەچوونا ڕێکارێن بکارهینانا ئەوان دا، تێرمێن نوی ژی پەیدادبن. د سنۆرێ بسپۆرییەکا هویر دا دهێنە کۆمکرن و فەرهەنگەکا تێرمێن زانستیێن نوی لێ بەرهەم دهێت، بۆ نموونە د ڤەکۆلینێن ڤەژاندنا ئەدەبی دا ((دەبوایە میتۆدێن دێرین د ڕەوانبێژیێ، یان تیۆرا شعری، یان کێشێن وێ دا ، پێداچوونەڤە بۆ هاتبا کرن و دووبارە د تێرمێن نوی دا هاتبانەڤە دارێشتن))(Wellek, 1980:139). ب ئەڤێ شێوەیێ ل دویڤ پێشڤەچوونا هەر زانستەکێ تێرمێن وێ ژی دهێنە دارێشتن، تێرم ژی ((دکارهینانا بسپۆریا خوە دا هەر پەیڤەکێ یان پێکهاتەیەکێ ڤەدگریت، کو دەربڕینێ ژ تێگەهەکێ یان بیرۆکەیەکێ دکەت))(حجازي، ١٩٩٣: ٩). تێگەهـ ژی ل دویڤ پێکهاتە و پێوەندیێن خوە یێن هندۆر و دەرڤەیی دا دهێتە لێکدانەڤە، لێ بیرۆکە ((بەرهزرەکا زەینی یە ب سەر مرۆڤی دا دهێت، ژبۆ چارەسەرکرنا پرسەکێ، کو ل جیهانا دەرڤە دا سەرهەلدایە))(التونجي، ١٩٩٩: ٦٩١). ئەڤ بنەمایێ هەڤپشکێ هەر دوویان ژی ئەوێ ڕامانێ دگەهینیت، کو تێرم ((هەلگرا زانیارییەکا بسپۆرییە و سەر ب بیاڤەکا دەستنیشانکرییە ژ بیاڤێن کۆزانیاریێ)) (لوم، ٢٠١٢: ١٨). د لێکدانەڤەیا بۆچوونێن سلال دا دیار دبیت، کو بنەمایێن هەر زانستەکێ ل سەر تێرمان دهێنە ئاڤاکرن.

٣-١ پێکهینان و بکارهینانا تێرمێن زانستیی

ژبۆ سەلماندنا ڕاستی و دروستییا ئەوێ هەڤکێشەیا کو تێرمێ و تێگەها وێ هەڤسەنگ دکەت، کار ب ڕێسایێن ڕێبازا (ڕێنیێ دیکارت)ی هاتییەکرن، کو ژ ئەڤان چار ڕێسایان پێکهاتییە: ئەو پرەنسیپێن ژبەر هشێ مرۆڤی ئاسان و ڕۆن بن و دروستییا وان بهێتە پەسەندکرن. ئەو دروستییا پرەنسیپان چو گومانان نەئازرینیت. پێکهاتەیا هەر پرسەکێ بهێتە بەش بەش کرن. ڤەگواستنەکا ڕێکوپێک ژ تشتێن هاتینە زانین و پەسەندکرن بەرەڤ ئەوێن نەدیارێن پێدڤی ب سەلماندنێ ڤە هەبی بهێتەکرن و ((ڕێبازا سەلماندنێ ژی دوو لایەنێن هەین: لایەنێ شیکاری، ئەوێ دیکە ژی لایەنێ لێکدانەڤەیێ یە)) (زیدان، ١٩٧٧: ٥٦). ل دویڤ ڕێبازا ڕێسایێن ڕینیێ و ڕێبازا سەلماندنا هەردوو لایەنێن هەلسەنگاندنێ، پێگەهـ و کاریگەریێن تێرمێ د دوو قۆناغان دا تێدپەڕن:

٣-١-١ تەکنیکێن پێکهینانا تێرمێن زانستی

تەکنیکێن پێکهینانا تێرمێن هەر زانستەکێ ب شێنەیی د چەند پێنگاڤان دا تێدپەڕیت، کو ب قۆناغا ڤەگواستنێ دهێتە دانین؛ چونکە هەر تێرمەک ل دویڤ جۆرێ تێگەها خوە ناڤونیشانەکی وەردگریت:

٣-١-١-١ پێنگاڤا یەکێ یا ئەڤێ تەکنیکێ، ژ پێکهاتەیا تێگەها تێرما پێشنیازکری دەستپێ دکەت، کو پێدڤییە ب گومان ڤە بنێڕینە توخم و ڕوودا و نیشانەیێن وێ؛ ئەڤە ژی خەسلەتەکا هەڤپشکە د ناڤبەرا هەموو تێرمان دا؛ چونکە ((چو تێگەهێن یەک پێکهاتەیی نینە))(دولوز، ١٩٩٧: ٩٣)، بەلکو چەندین فاکتەر بهەڤرا د ڕێکخستنا وێ دا بەشداردبن.

٣-١-١-٢ پەیوەندیێن ناڤخۆیی، پەیوەندیێن تۆکمە د ناڤبەرا توخمێن تێگەهێ دا هەنە، هەر گۆڕانکارییەک د ناڤبەرا ئەوان دا سەرهەلبدەت یان جۆرە لێلی و تەم و مژاوییەک د پێنگاڤەکا ئەوێ پرۆسەیێ دا ڕوی بدەت، ئەڤە ل دویڤ شیانان، دێ توخمێن وێ پێکهاتەیێ هێنە شرۆڤەکرن و ئەرکێن ئەوان ژی هێنە تاقیکرن، پشتی کو ئەرکێ ئەوان توخمان بهێتە سەرڕاستکرن، دێ ئاستێ پەیوەندیێن وان هێتە دیارکرن. کاریگەریێن وان ژی ل سەر هەڤدوو هێنە شرۆڤەکرن، ژبۆ کو ب هویری د ناڤ تێگەهەکێ دا بهێنە کۆمکرن. د ئەڤان پەیوەندیێن ناڤخوەیی دا، دێ ڕۆلێ هەر توخمەکێ هێتە دەستنیشانکرن. هەموو پێکڤە دێ مۆرکەکا سەربخوە ب تێگەهەکا نوی دەن، کو ژ تێگەها ڕەسەنا پێشین جودایە و ئەو ژی دێ بیتە لقە تێگەهەک و تێگەها ڕەسەن دێ هێتە گۆڕین بۆ تێگەهەکا گشتی. ل دویڤ هەژمارا ئەڤان پرۆسەیێن گۆڕانکاریێن د ناڤ توخمان دا دروست دبن، دێ لقە تێگەهـ زێدە بن.

٣-١-١-٣ پەیوەندیێن دەرەکی، هەر تێگەهەکێ پەیوەندی د گەل تێگەهێن هەمان بوار دا هەیە. هەر یەک ژ ئەوان ل دویڤ لێکدانەڤەیا هەژمار و ڕێژە و کاریگەریێن توخمێن وێ دهێتە دەستنیشانکرن، لەوما کێم و زێدەکرنا هەژمارێن توخمێن هەر تێگەهەکێ، یان پێش و پاشکرنا هەر ڕێژەیەکا وان، دێ بیتە ئەگەرێ گۆڕینا جۆرێ ئەوێ تێگەهێ. تێگەهێن هەڤجودا ژی دبنە بنەمایێن سەرەکیی بۆ دوو تێرمێن جودا، کو هەر یەک ژ ئەوان تایبەتە ب بوارێ زانستەکا سەربخوە ڤە. د پێشڤەچوونا هەر زانستەکێ دا، ئەڤ جۆرە گۆڕانکارییە د پێکهاتەیا تێگەهان دا

رویددەن. ئەڤە ژی پێنگاڤەکا بنەڕەتیيە، کو ل دویڤ را چەندین پێنگاڤێن دیکە ل سەر دهێنە ئاڤاکرن و پێوەندیێن نوی د ناڤبەرا تێگەهێن ئەوێ زانستێ دا دروست دبن.

٣-١-١-٤ بۆ هەر تێگەهەکێ تێرمەک دهێتە دەستنیشانکرن. جۆر و پێکهاتەیا تێرمێ ژی ئەو هندە گرنگ نییە، ب قەد رێککەفتنەکا هەڤدەنگی ل سەر ناڤلێنانا وێ بهێتەکرن. ئەوا ئەڤێ پرۆسەیێ پتر ئاسان دکەت ((لە زمانی کوردیدا بۆ رۆنانی ناو چەند رێگەیەک هەیە. ئەوەی لە ناویاندا سەرەکی بێ (دارشتن) و (لێکدان)ە. واتە ئەو دوو رێگەیە هۆیەکی گرنگن لە دروستکردنی ناوی دارێژراو و لێکدراودا)) (مارف، ٢٠١٤: ١١٦). ژبلی ئەوان هەردوو رێێن سەرەکی، چەندین رێێن دیکە ژی بۆ دروستکرنا ناڤێن تێرمان هەنە، کو رێ تێ بچیت بۆ ناڤلێنانا تێرمێن نوی دگونجاو بن، وەک: وەرگێرانێ، ئەبریڤێشن وئەگرۆنۆمیێ، وەرگرتنێ، کرتاندن و لێکدانەڤەیێ، کو زۆربەی دانەرێن فەرهەنگێن تێرمۆنۆلۆژیێن ب زمانێ کوردی تێ پشت ێ ئەڤێ خالێ بەستییە. .

د ئەڤێ قۆناغێ دا، وا پێویست دکەت، ئەو ئەنجاما گشتی و تایبەتیيا بدەستڤەهاتی، د فلتەرێن چەند تیۆرێن زانستی دا دەربچیت، ژبۆ کو ب تێرمەکا پیڤانەیی بهێتە پەسەندکرن. بۆ ئەڤێ مەبەستێ ژی دوو تیۆر هاتینە دەستنیشانکرن:

- تیۆرا کردەیا ئاخافتنێ(Speech act theory) ، ژبۆ کو واتایا تێرمێ ژ واتایێن میتافۆری و هەموو هونەرێن دیکە یێن رەوانبێژیێ و ئەدەبی و هەر واتایەکا دیکە یا نەڕاستەوخۆ بهێتە دویر ئێخستن.

- تیۆرا واتایا ناوەندی (Core meaning theory)، ژبۆ کو تێرما زانستی گوزارشێ ژ واتایا ناوەندی بکەت و ژ هەر واتایەکا دیکە یا لاوەکیی بهێتە دویرئێخستن.

٣-٢ بکارهینانێ تێرمێن زانستی

ژبۆ کو ئەو تێرمێن دهێنە هەلبژارتن ب ئاسانی د بوارێ خوە یێ زانستی دا بهێنە بکارهینان، چەند رێکارێن تایبەت بۆ دهێنە دانین، کو د ئەڤان پێنگاڤان دا دهێنە جێبجێکرن:

٣-٢-١ کۆمکرنا تێرمان د فەرهەنگەکێ دا، تەڤایا وان ب رێزبەندییاکا ئەلفبێیا زمانێ کوردی د فەرهەنگەکێ دا بهێنە رێکخستن. ئەو رێکخستن ژی ب دوو جۆران دهێتە ئەنجامدان:

- ئەو فەرهەنگا تێرمێن رۆژانە ب خوە ڤە دگریت، کو ب گۆترە هاتبوونە دانان و ژ ئالیێ کەسەکی یان دەزگەهەکێ ڤە هاتینە رێکخستن. زۆربەی جاران ب ناچاری ڤە بەرانبەر تێرمێن زمانەکێ دیکەیێ بیانی دهێنە پاچڤەکرن و هندەک زانیارێن وان ژی دهێنە شرۆڤەکرن، یان چەند هەڤواتایێن یەک تێرم ب کورتی دهێنە پێناسەکرن.
- ئەو فەرهەنگا کەرستەیێن خوە ژ بەنکا تێرمێن زانستی وەردگریت و ب شێوەیەکێ سیستماتیک هەر تێرمەکێ ب هەر سێ جۆرە تێگەهێن خوە یێن لق و گشتی و سەرەکی ڤە رۆنڤەدکەت، بۆیە دبیتە ژێدەرەکا باوەرپێکری بۆ بکارهێنەرێن وێ و د هەمان دەم ژی دا ژ ئارێشەیێن تێرمێن رۆژانە دویر دکەڤیت. د لێکدانەڤەیا ئەنجامێن کارێن ئەڤێ کارێ زانستی دا، فەرهەنگێن بسپۆری یێن

هەموو زانستان بەرهەم دهێن. دەزگەهێن تايبەتمەند دكارن ئەوان ب دروستى رێک بێخن و ب شێوەیێ ئەلکترۆنى يان ژى كاغەزى چاپ و بەلاڤە بكەن.
د ئەڤێ ڤەكۆلينێ دا جەخت ل سەر فەرهەنگێن جۆرێ دوويێ دهێتەكرن، كو دبيتە بنەما بۆ پێشكەڤتنا هزرا مرۆڤێ سەردەم و كارامەيێن وى يێن ژيندارێ ژى رێک دئێخيت.

٣-٢-٢ فەلسەفەيا زانستى، د قۆناغا فێركرنا بالا دا، فەلسەفە بوارەکێ پێويستە و دگەل هەموو بسپۆرييان دا دهێتە خوەندن؛ چونكە ژ لايەكى ڤە سەرجەم تێرمان كۆمڤەدكەت و ژ لايەكێ ديكە ڤە يارمەتيیا ئەوان زانستان ددەت، كو رێخوەشكەربن بۆ: چەسپاندنا هزركرنەكا رەخنەیی، پێرەوكرنا ئاكارێ رێبازا زانستى، هەڵسەنگاندنا بنەمايێن مەعريفى. ئەڤ هەر سێ ئالييە ژى دگەل هەر سێ قۆناغێن تێگەهێ هەڤسەنگ دبن، كو ئەو ژى ((ئنسكلۆپيديا و پيداگۆجيى (فێركرن و پەروەردە) و پێكهاتنا پيشەييیا بازرگانينە. قۆناغا دوويێ ب تنێ دكاريت نەهێليت ئەم ژ كوپيتكێن يا يەكێ نەڤەرسييينە ناڤا كارەساتا رەهايا قۆناغا سێيێ دا))(دولوز، ٢٠٠٠: ٣٦). ل ڤێرە خويا دبيت، كو پرۆگرامێن خوەندنێ بۆ هەموو قۆناغێن فێركرنێ گرنگييا خوە هەيە، ب تايبەتى دەما هەڤكێشەيێن ئەڤان سێ خاڵان هەڤسەنگ دبن و دەرفەتەكا زۆر و دەرچەيەكا ڤەكرى بۆ ئازراندنا چەندين پرسێن وزەدارێن فەلسەفەیى فەراهەم دبن، كو ڤەديتنا بەرسڤێن هەر يەكى ژ ئەوان، داهينانەک و كارێن نوى يێن زانستى ل سەر دهێنەكرن.

٣-٢-٣ داهينانا زانستى

هەموو خالێن ل سلال هاتينە شرۆڤەكرن، ژبۆ سەرراستكرنا تێرمان و لێكدانەڤەيا پێنگاڤێن دروستبوون و بكارهينانا وانە. د هەڤسەنگيیا هەردوو ئالييان دا داهێنان دهێتەكرن، ئەو ژى ((نويكرنەڤەيا تشتانە كو نە وەک نموونەيا پێشترێ بيت. د تێرمەكا فەيلەسووفان ژى دا هاتييە، كو ئەو تشتەيە يێ بێ كەرستە ژ نەبوونێ بۆ بوونێ بهينتەدەرێ))(الحفنى، ٢٠٠٠: ١٧). ئەڤ جۆرێ ئافراندنێ، تێرمەكێ ب تێگەهـ و ئەنجامەكا بەرهەمدار ڤە دگەهينتە كۆپيتكا پێگەهێ خوە یێ زمانى و كاريگەرییێ ل زمانێن ديكە ژى دكەت، ب تايبەتى دەما ئەو زمانێن جيهانى جهێ وێ د ناڤ فەرهەنگێن خوە يێن زانستى دا دكەنەڤە.

٤- خالێن جياوازێن د ناڤبەرا تێرمێن رۆژانە و تێرمێن زانستى دا

مەبەست ژ ئەڤێ هەڤبەركرنێ ئەوە، كو بكارهينانا تێرمۆنۆلۆژییێ د دەزگەهێن فەرمى و ناوەندێن خوەندنێ دا د ئاستەكێ سەرەتایى و هەرەمەكى دايە، يان ب رێيا وەرگێرانێ ڤە ژ زمانێن ديكە وەردگرن، يان ژى ل دويڤ پێكهاتەيا تێگەهێن وان د ناڤ زمانێ خوە یێ رەسەن دا دروست دكەن. ل دويڤ ئەڤان هەر سێ ئاستان دا: هەر دوو جورێن يەكێ ب تێرمێن رۆژانە هاتينە بناڤكرن و جۆرێ سێيێ ژى ب تێرمێن زانستى. هندەک خالێن جياواز د ناڤبەرا هەر دوو جۆران دا ئەڤەنە:

- تێرما رۆژانە ب هەرەمەكى دهێتە دانين، چونكە ((وشەيەكى تايبەتە، گرووپێک لە پسپۆر و شارەزا لە بوارێكى ديارێكراودا سازى دەكەن. بۆ كارو مەبەستێكى تايبەت لەو بوارەدا بەكارى دێنن))(حوسێن، ٢٠١٢: ١٦٨) و ل دويڤ بۆچوونا شارەزايەكێ زمانى دهێتە پێناسەكرن، لێ

تێرما زانستی ل دویڤ پلانەکا بەرنامە بۆ هاتییە دارێشتن و ل دویڤ چەند پرۆسەیەکێن ژێریی دهێتە دانان.

- د پرۆسەیا دروستکرنا تێرما زانستی دا هەڤواتا چێنابن؛ چونکە ئەستەمە د ئەڤێ پرۆسەیێ دا پێکهاتە و پێوەندیێن تێگەهێن دوو تێرمان وەک یەک دەربچن، لێ د دروستکرنا تێرما ڕۆژانەدا، چێدبیت دوو تێرمێن هەڤواتا، یان زێدەتر بەرهەم بهێن، وەک: ((نموونە، جۆر، چەشن، میناک، وەکۆک)) (سەجادی، ٢٠٢٢: ٤٦٢) کو هەر پێنج وشە (زاراوە) هەڤواتان و بۆ تێرما (Type)ا ئینگلیزی هاتینە دانین.
- تێرما زانستی د دەزگەهەکێ تایبەتمەندێ بسپۆر دا دروست دبیت، کو ب شارەزایی پێنگاڤێن قۆناغبەندییا پێکهاتنا وێ دهێنە ڕێکخستن، لێ تێرما ڕۆژانە د فەزایەکێ ڤەکری دا؛ یان ژی د گفتوگۆیەکا سەرپێی دا بڕیار ل سەر دهێتەدان و دچەسپیت. مەرج نییە د ناڤ کارێن دەزگەهەکێ بسپۆر دا دروست ببیت.
- تێرما ڕۆژانە کارەکێ ساکار و پێنگاڤەکا سەرەتاییە، لەوانەیە هندەک جاران تێگەها زانستی مفای ژێ وەربگرێت، لێ بەروڤاژییا وێ ڕاست نییە؛ چونکە تێرما ڕۆژانە نەشێت پێنگاڤێن پلانا دروستبوونا تێگەها تێرما زانستی پێڕەوبکەت.
- تێرما ڕۆژانە سیمایەکێ پەرت و بەلاڤ پێڤە دیارە، لەوما هندەک جاران پێڕەوکەرێن وێ هەولددەن ب ڕێیا وەرگێڕانێ ڤە مفای ژ تێگەهێن زانستیێن زمانەکێ دیکە وەربگرن. هەرچەندە ئەڤە ژ ئالیێ زانستی ڤە کارەکێ ڕەوایە، لێ ئەوی دەمی یا پەسەندە، کو ب وردی تێگەهێن سەرەکی و گشتی و لقێن وێ بهێنە دەستنیشانکرن، لێ تێرما زانستی تێگەها خوە یا ڕەسەن هەیە و پێدڤی ب وەرگێڕانێ نییە.
- تێرما ڕۆژانە سوودێ ژ تشتێن هەستپێکری وەردگریت و بەرەڤ تشتێن ئەپستراکت ڤە دهێنە ئاڕاستەکرن، لێ تێرما زانستی ژ تشتێن ئەپستراکت بەرەڤ تشتێن هەستپێکری ڤە دهێنە ئاڕاستەکرن... هەر چەندە هەر دوو ئاڕاستەکرن بۆ پرۆسەیا تێگەهشتنێ پێویستن.
- د ئەنجاما پرۆسەیەکا سیستماتیک دا تێرمەک بۆ تێگەها زانستی دهێتە هەلبژارتن و ب چەند قۆناغێن فێرکرنێ دا تێدپەڕیت، پاشی دبیتە دەربڕینەکا تایبەت و ب هەموو وردەکاریێن خوە ڤە د ناڤ زانستەکێ دا دهێتە جێگیرکرن، لێ تێرما ڕۆژانە ب هەڕەمەکی دهێتە هەلبژارتن و مەرج نییە د ڕێیا فێرکرنەکا پلەبەندی دا بچیت، بۆیە بایەخ ب چەوانییا ڕێکخستنا پێکهاتەیێن وێ ناهێتەدان و پێوەندیێن لایەنێن سەرەکی و گشتی و لقێن وێ ژی دهێنە فەرامۆشکرن.
- ڕێژەیا یەکتربڕییا هەژمارا تێرمان د ناڤ زانستان دا سنۆرداره و هەتا ئەوێ ڕادەیێ پەسەندە، کو نەگەهتە نێزیکی نیڤەیا تێرمێن وێ. د هەر بوارەکێ دەستنیشانکری دا زیدەتر ژ نیڤا تێرمێن زانستەکێ بکارهات، ئەڤە دبێتە بوارەکێ سەربخوە د ئەوێ زانستێ دا، لێ د تێرما ڕۆژانە دا ڕادەیا بکارهینانا ئەوان دەستنیشانکری نییە و دبیت نیڤێ زیدەتر ژ تێرمێن چەند زانستێن دیکە بهێنە بکارهینان، بۆیە زانستیبوونا خوە ژدەستددەت و دچیتە نێڤ بوارەکێ کۆزانیارێ دا.
- تێرما زانستی ل سەر بنەمایێ (گشتاندن، جوداکاری)یێ دهێتە دامەزراندن، بۆیە د نێڤ یەک زانست دا سنۆرداره و د نێڤ هەموو جومگەیێن ئەوێ زانستێ دا هەمان پێگەهـ و کاریگەری

هەیە، لێ تێرما ڕۆژانە ل دویڤ مەبەستا قسەکەری، یان ژی شوینا وێ د ڕستەیێ دا هندەک یان ب شێوەیەکێ بنەڕەتیی گۆڕانکاری بسەرددادهێت.

- تێرما زانستی ب سەرخان و تێگەها وێ ژی ب ژێرخانا پێکهاتەکا هەڤپشک دهێنە دانان. تێگەهـ ب هەموو وردەکاریێن خوە ڤە دهێتە ئاڤاکرن، ل سەر بنەمایا ئەوێ ژی تێرمەکا گونجایی دهێتە هەلبژارتن، بۆیە کارلێککرنەکا بەردەوام ل سەر هەڤدوو هەیە. ئەو کارلێککرن ژی ((نە هەڤبەندییەکا بناس و بناسکەری یە، نەهەڤبەندییەکا داهاتی و بەرێ یە، نەهەڤبەندییەکا ڕێنیشاندەر و شوینپێکەفتێ یە، بەلکو د ناڤبەرا پشکێن وان دا هەڤسەنگییەک هەیە)) (مانغ، ٢٠٠٢: ٨١). د ئەڤێ هەڤسەنگیێ دا، تنێ ئالیێ تێرمێ دیارە، لێ کار ل سەر هەردوو ئالییان دهێتەکرن. ئەڤ هەڤکێشەیا ئالۆز د تێرما ڕۆژانە دا ناهێتە دیتن و ئەو مەودایێ د ناڤبەرا هەردوو ئالیان دا هەیە، د نێڤ پێناسەیەکا کورت دا وندا دبیت.
- ل دویڤ پێوەندیێن ئۆرگانیکێن تێرمێن زانستی، کو ب تێگەهێن خوە ڤە هاتینە هەڤسەنگکرن، د بانکەکا تایبەت دا دهێنە پاراستن. ئەو بانک ژی دبیتە ژێدەرەکا بەردەواما فەرهەنگا ئەوێ زانستێ، لێ د تێرمێن ڕۆژانە دا، ئەو پرۆسەیە ب هەڤسەنگی ناهێتە ئەنجامدان، بەلکو د چەندین فەرهەنگان دا دهێنە کۆمڤەکرن لەوانەیە تێرمێن هەڤواتا تێدا هەبن. خالا گرنگ ئەوە، کو ((پێویستە زاراوەکان پێناسە بکرێن بۆ ئەوەی بە باشی و بە ڕوونی تێیانبگەین)) (سورخی، ٢٠١٤: ٢٣)، لێ ئەستەمە تێرمێن هەڤواتا ناڤەرۆکێن وان وەکهەڤ بهێنە پێناسەکرن.
- د تێرما زانستی دا پەیامێن مەبەستدار د ناڤبەرا نێرەر و وەرگری دا ب ڕۆنی و ب شێوەیەکێ گومانبڕ دهێتە ڤەگۆڕین، تایبەتمەندیێن وان ژی د زمانەکێ زانستی دا دهێنە پاراستن، لێ د تێرما ڕۆژانە دا، د ناڤبەرا هەردوو ئالیان دا کەشەکێ لێل و مژاوی هەیە و بەرەڤ زمانەکێ ئەدەبی دچیت، یان هندەک جاران تێکهەلی زمانێ گشتی ژی دبیت، کو د دەربڕینێن خوە دا زێدەتر ژ واتایەکێ دهەلگریت.
- ئەو زمانێ پشت ب تێرمێن ڕۆژانە دبەستیت، د قۆناغا وەرگرتنێ دا سنگەپێ دبیت و د بزاڤێن خوە یێن دانانا پرۆگرامێن خوەندن و ئەنجامدانا توێژینەڤەیان دا پەنایێ بۆ زمانێن بیانی دبەت. ئەو پەنابرن ژی، گەلەک جاران ڕێگرییێ ژ دەلیڤەیێن داهینانێ دکەت، لێ ئەو زمانێ پشت ب تێرمێن زانستی دبەستیت، ل سەر سێ ڕەهەندان وەرارێ دکەت: د ئالیێ هویکرن و پێگەهاندنا نفشێ نوی دا، خوەدیێ پەروەردەیەکا خۆمالییە. د بەرسڤدانا پرسێن فەلسەفەیی دا، ل دویڤ توێژینەڤەیێن زانستی کاردکەت. بەردەوام داهینانێ د هەموو بوارێن ژیانێ دا دکەت.
- پشتی بەرهەمێن داهینانێن تێرمێن زانستی د ناڤ پێدڤیێن ژیانێ دا تێکهەل دبن. هندەک ژ بسپۆرییا خوە دهێنە خوارێ و دبنە پشکەک ژ (بێژەیێن شارستانی) و ل دویڤ هۆشیارییا قسەکەرێن ئەوی زمانی، چاندا جڤاکی ژی بەرەڤ ئاستەکێ بلند پێشڤەدچیت، لێ تێرمێن ڕۆژانە ئالاڤێن بەلاڤبوونا وان سنۆردارن و د گەلەک ئاستان دا خوە نێزیکی زمانێ گشتی دکەن و بێژەیێن وان مۆرکەکێ شارستانی وەرناگرن و پتر د پیشەکاریێ دا بکاردهێن و د ڤەکۆلینێن زانستی یێن مرۆڤایەتیێ ژی دا ڕۆلەکێ لاواز هەیە..
- تێرمێن ڕۆژانە ژ ئالیێ واتایێ ڤە ئاسانن و خوێندەوار بێ زەحمەت لێ تێدگەهن، چونکە ئەوێن هندەک ئالۆز ژی بن، چەندین فۆرمێن وان هەنە، بۆ نموونە: بەرانبەر ئەڤێ تێرمێ کو ژ زمانێ

عەرەبی هاتیيە وەرگرتن و ب ئەڤ شێوەیی بۆ زمانێ کوردی هاتیيە ڤەگواستن و چار تێرم بۆ هاتینە دانین ((طبق الأصل: دەقاودەق، دەق، وێنە، دانەی ڕەسەن))(لێژنەی فەرهەنگ، ٢٠١٢: ١٦٤). ئەڤ ڕۆنی و ئاسانییە د تێرمێن زانستی دا، کێم جاران دهێتە دیتن، چونکە هەر تێرمەکێ یەک فۆرم هەیە و زۆربەی ئەوان هویر و ئالۆزن و ژ خەلکێ ئاسایی ڤەدەرن. نە تشتەکێ زێدەڕۆییە کو ((هندەک تێرم مژاوی و دەکمەنن هەتا ئەوێ ڕادەیێ تەنیا پێوەندی ب بسپۆرێن تایبەتمەند ڤە هەیە)) (cuddon, 1982: 2). ئەڤ هویرکاریيا د ناڤبەرا هەر دوو جۆرێن تێرمان دا هەیی، هەڤبەرییەکێ د ناڤبەرا دوو سەرەدەمێن جیاواز دەستنیشان دکەت.

- تێرمێن ڕۆژانە ب ڕێیا پرۆسەیا فێرکرنێ ڤە دهێنە زانین، خوە ژ هەڤکێشەیێن ئالۆزێن زانستی دویردئێخن، لێ تێگەهێن تێرمێن زانستی پتر بەرەڤ پرۆسەیا فێربوونێ ڤە دچن و جەخت ل سەر ڕۆلێ پراکتیکیی و تیۆریێ هەر تێرمەکێ دکەن، کو د بوارێ بسپۆرییا خوە یا تایبەتمەند دا بکاردهێن.
- تێرمێن ڕۆژانە ب شێوەیەکێ ئاسۆیی گەشە دکەن و ب هەموو ئاڕاستەیان بەلاڤ دبن، لەوما ب جۆرێن جیاواز ژی دهێنە بناڤکرن، لێ تێرمێن زانستی ب شێوەیەکێ ستوونی گەشە دکەن، هەتا د گەشەکرنا خوە دا نەچنە ئاستەکێ بالاتر گۆڕانکاری بسەرداناهێن. هەر ئاستەکێ نوی ژی دبیتە جێگرتی و کار پێ دهێتەکرن و ئەوێ پێشتری دبیتە هێڤەکا پالپشت و ئەوا نوی ل سەر دهێتە ئاڤاکرن.
- ئەو تێرمێن هەتا نها د زمانێ کوردی دا بکارهاتینە، ل دویڤ جۆرێ هەر زانستەکێ ب هەڕەمەکی دهێنە هەلبژارتن. ئەو هەلبژارتن ژی پتر نێزیکی دانانا پەیڤێن فەرهەنگییە. بیرۆکە و تێگەهـ لبەرچاڤ ناهێنە وەرگرتن. ئەڤە ژی ڕێیەکا سەرەتاییە، ئەگەر دپێکهاتنا خوە دا بەرانبەر تێرمێن زانستی بهێنە هەڤبەرکرن ڕێژەیا ئەوێ کریارێ ناگەهتە (٤٪.)ێ. د ئەڤێ جیاوازییا د ناڤبەرا هەردوو جۆرێن تێرمان دا دیار دبیت، کو (٩٦٪)ێ ئەو کارێن زانستی یێن هەتا نها ب زمانێ کوردی دهێنەکرن ناتەواون و کەموکوڕیێن وان ب ساناهی سەرڕاست نابن.
- تێگەهـ ب ناڤەرۆکا تێرما زانستی دهێتە دانین، هەر گۆڕانکارییەکا ب سەر ناڤەرۆکێ دا دهێت، د ڕووخسارێ وێ ژی دا ڕەنگڤەددەت، لێ د تێرما ڕۆژانە دا جەخت ل سەر ناڤەرۆکا تێرمێ ناهێتەکرن، لەوما زۆر زەحمەتە ب ڕێیا سیمایێن ڕووخسارا تێرمێ ڤە گۆڕانکاریێن ناڤەرۆکا وێ بهێنە زانین، بۆ نموونە ((ئەو ڕێبازێن لایەنێ دەرڤەیێ ئەدەبی لێکددەنەڤە، هەردوو لایەنێن ڕابردوو و نها ڤەدگرن. تێرما "ڤەکۆلینێن مێژوویی" ژی بۆ ئەوان ڤەکۆلینان سەرڕاست دبیت، کو جەخت ل سەر گۆڕانکاریا ئەدەبی د زەمەنی دا دکەن، پاشی ب ئاریشەیا مێژوویێ ڤە مژویل دبن))(Wellek, 1980: 73). د هەردوو حالەتان دا د ناڤ ئەدەبی دا شۆڕنابنەڤە.
- پێگەهێ تێرما زانستی د ناڤ دەقێن زانستی دا بنەجهـ و کاریگەرە؛ چونکە ل سەر بنەمایێ بەرنامەڕێژیيا تێگەهەکا تۆکمەدا دروستبوویە، لەوما ورد و بابەتیانەیە، ڕۆن و ساکار و کورتبڕە، لێ پێگەهێ تێرما ڕۆژانە د ناڤ دەقێن زانستی دا سست و مژاوییە؛ چونکە ل دویڤ هەلبژاتنەکا گوترەیی هاتیيە دەستنیشانکرن و تێگەها وێ ژی ل سەر بنەمایێ شرۆڤەکرنەکا سەرپێیی هاتیيە پێناسەکرن.

- تێرما زانستی د نێڤ بوارێ بسپۆرییەکێ دا دروست دبیت و تنێ کەسێن تایبەتمەند دکارن ئەوێ ناڤلێنانێ دابنێن، لێ تێرما ڕۆژانە د نێڤ زمانێ گشتی دا دروست دبیت و هەر کەسەکێ شارەزایی د ئەوی زمانی دا هەبیت دکاریت ب هەڕەمەکی ناڤەکی بۆ ئەوێ تێرمێ دابنێت، بۆ نموونە بەرانبەر تێرما (التحذير)ئا عەرەبی چار تێرم دانینە ((وریاکردنەوە، ئاگادارکردنەوە، ئامۆژگاریدان، هۆشداری)) (بەرزنجی، ٢٠٢٤: ٥٢٦).

ڤاڤێرکرنا خالێن سلال پێنگاڤەکا ڕێخوەشکەرە بۆ دانانا فەرهەنگا تێرمێن هەر زانستەکێ. ئەڤ پێنگاڤە نەهێتە بەرچاڤوەرگرتن، ئەستەمە ئەڤ سێ کارێن بنەڕەتی د زمانەکێ زانستی دا بهێنە ئەنجامدان:

1 - پەروەردە: د هەموو قۆناغێن سیستەما پەروەردەییا بنەڕەتی و ئامادەیی و ل سەر ئاستێ خوێندنا زانکۆیی ژی دا، هەردوو پرۆسەیێن فێربوون و فێرکرنێ هاوسەنگ دبن.

2 - ڤەکۆلین: کارێن توێژینەڤەیێن زانستی بۆ ڤەدیتنا کێشەیان و هەڵنجاندنا زانیارییان و ڕێکخستنا ئەنجامان بەرەڤ بۆچوونێن تۆکمە و بیرێن ڕەسەن ڤە دچیت.

3 - نویبوونەڤە: هزرێن بنەڕەتی ژ هویربینیێ بەرەڤ ڕەخنەگرتنێ دخەونن، کارێن مەزن ژی ژ لێکدانەڤەیێ بەرەڤ داهینانێ ڤە دهێنە گۆڕین.

بدەستڤەئینانا ئەڤان هەر سێ خالێن سلال، دێ زمانەکێ ڕەسەنێ زانستی دروست بیت، کو ل سەر ئاستێ وەلاتی جهێ خوە یێ ئاسایی د هەموو دەزگەهێن فەرمی و چالاکیێن پیشەیی دا بگریت و پێگەهێ خوە یێ سروشتی ژی د ڕێزێن زمانێن پێشکەفتیێن جیهانی دا هەبیت. د ئەڤێ ڕێبازا هەستیار دا، هەر گریمانەیەکا پێچەوانەیا ئەڤێ بۆچوونا سلال بهێتە کرن، دێ لایەنێن پێوەندیدار ناچار بن، ب ڕێیا وەرگێڕانێ ڤە تێرمێن زانستان دابنێن.

٥- نموونەیەکا پراکتیکیا بکارهینانا تێرمێن ڕەخنەیا ڕۆمانێ

هەموو تێرمێن د هەلسەنگاندنا ڕۆمانێ دا بکاردهێن، بوارەکێ زانستیێ تایبەت پێکدهینن. ئەڤ تایبەتمەندییە ژی هەردوو لایەنێن کریارا ڕەخنەیی و پێکهاتەیا دەقێ ڤەدگریت. د تێکهەلکێشکرنا هەردوو لایەنان دا هەژمارەکا سنۆردارا تێرمان د فەرهەنگەکا بسپۆر دا دهێنە تۆمارکرن. ئەڤ پرۆسەیە ژی ل دویڤ بنەمایێن تێرمۆنۆلۆژییایێ دهێتە ڕێکخستن، کو((زانستەکا هەڤپشکە د ناڤبەرا زانستێن لۆژیک، ئونتۆلۆژیێ، زمانەڤانیێ، سیمیۆلۆژیێ و دیکۆمێنتاریێ، کۆمپیوتەریێ، و فەرهەنگسازیێ دا، سەرەڕای ئەوێ زانستا بسپۆرییا تێرمێن ئەوێ دهێنە خوێندن)) (القاسمي، ٢٠١٩: ١٢). ب هەڤبەشییا ئەڤان هەفت زانستان ڤە، کارێ تێرمۆنۆلۆژیێ سەڕاست دبیت. د ئەنجاما ئەوی کاری دا، تێرمۆنۆلۆژییا هەر زانستەکێ دهێتە دانین، کو ژ سێ جۆرێن تێرمان پێکدهێت: تێرما سەرەکی، تێرما گشتی، لقە تێرم. هەر تێرمەک ژ ئەڤان جۆران، د ناڤەڕۆکا خوە دا ژ چەندین توخمان پیکدهێت. ئەوان توخمان ژی هەڤبەندیێن هندورێن هەڤپشک هەنە. توخمێن هەر تێرمەکێ ژی هەڤبەندیێن دەرەکی د گەل توخمێن تێرمەکا دیکە هەڤپشکا ئەوێ زانستێ دا هەنە، بۆ نموونە: تێرما ڕۆمانێ کو تێرمەکا سەرەکییە و چەندین تێرمێن گشتی ژێ جودا دبن. هەر یەک ژ ئەوان ژ چەندین لقە تێرمان پێکدهێت. پێگەهێ وێ د ناڤبەرا هەردوو

جۆران دا، وەک ژانرەکا ئەدەبی خویا دبیت، لێ د شرۆڤەکرنا وێ دا وەک تێرم، پێدڤییە ئەڤ سێ لایەنێن پێکهاتەیا وێ لبەرچاڤ بهێنە وەرگرتن: توخمێن پێکهاتەیا وێ، هەڤبەندییێن ناڤخوەیێن ئەوان توخمان، هەڤبەندیێن دەرەکیێن وان دگەل تێرمێن سەرەکیێن هەڤپشکێن تێرمەکا دیکەیا سەرەکی دا. ژبۆ پراکتیزەکرنا ئەوان بۆچوونێن ل بارەی رۆمانێ هاتینە رۆنڤەکرن، ب فەر دهێتە زانین، کو وردەکارییێن ئەڤێ بابەتی وەک نموونە ل سەر ژانرا رۆمانێ بهێنە جێبجێکرن و ب ئەڤێ شێوەیێ خوارێ:

٥-١ توخمێن پێکهاتەیا رۆمانێ

رۆمان تێرمەکا سەرەکییە و ژ چەندین توخمان پێکدهێت، وەک: رویدان، کەسایەتی، شوین، زەمەن، بابەت، شێواز، گرێچنی، قەوارە... هەر یەک ژ ئەڤان توخمان ژی د ناڤ رۆمانێ دا، وەک تێرمەکا سەرەکی سەرەدەری د گەل دا دهێتەکرن. هەر یەک ژ ئەوان ژ چەند لقە تێرمان پێک دهێت._تێرم ژی چ گشتی بیت یان لق بیت ئەرک و کاریگەرییێن خوە هەنە، لێ ئەگەر هەژمار و رێژەیا پێکهاتەیا وان گۆڕانکاری ب سەردا هات، هەمان پێگەهێ خوە وەک تێرمەکا سەربخوە ژدەستددەت و تێرمەکا نوی ژێ دروست دبیت، بۆ نموونە: د جۆرێ رۆمانێ دا، تێرما گرێچنیێ هەیە، هەژمار و رێژەیا وان ژی یا سنۆردارە و دەبیت زێدەتر ژ گرێچنییەکێ ب خوە ڤە بگریت، لێ دەما رۆمانێ یەک گرێچنی تێدا بیت، ئەگەر چەندین گرێچنیێن دیکە یێن لاوەکی ژی د ڤەرێژا رویدانێن وێ دا نەبن. ئەڤە شاشییەکا تەکنیکییە و لەوانەیە پێگەهێ خوە وەک رۆمان ژدەستبدەت و بچیتە سنۆرێ جۆرەکێ دیکەیێ ئەدەبی.

٥-٢ هەڤبەندیێن ناڤخوەیی یێن د ناڤبەرا توخمێن رۆمانێ دا

هەموو توخمێن پێکهاتەیا رۆمانێ هەڤبەندییێن یەکسان د گەل هەڤدو هەنە. هەر گۆڕانکارییەک د ئەوێ هەڤسەنگیێ دا چێ ببیت، راستەوخوە کاریگەریێ ل سەر ناڤەرۆکا رۆمانێ دکەتن و جۆرەکێ دیکە ژێ دروست دبیت. ل دویڤ هەژمارا ئەوان گۆڕانکارییێن د ناڤبەرا هەڤبەندیێن توخمان دا دروست دبن، جۆرێن رۆمانان پەیدا دبن. بۆ نموونە دەمێ رۆماننڤیس جەخت ل سەر هەلچوونا کەسایەتییان دکەت و هەستێن وان شرۆڤەدکەت و د ناڤ ناخێن وان دا شۆڕدبیتەڤە و داب و نەریت و رەفتارێن وان د جڤاکێ دا دەردئێخیت و کێمتر بایەخێ ب ڤەرێژا رویدانان ددەت. ئەڤە ئەو هەڤبەندییا د ناڤبەرا هەر دوو توخمێن کەسایەتی و رویدانێ دا هەیە تێکدچیت و گۆڕانکاری ب سەر تێگەها رۆمانێ دا دهێت، ئەو ژی دبیتە خوەدی تێگەهەکا گشتی و ب تێرما (رۆمانا دەروونی) دهێتە بناڤکرن و توخمێن ئەوێ ژی دبنە لقە تێرم...

٥-٣ هەڤبەندیێن دەرەکیێن رۆمانێ د گەل جۆرێن دیکە یێن ئەدەبی دا

گەلەک هەڤبەندییێن هەڤپشک د ناڤبەرا توخمێن جۆرێن ئەدەبی دا هەنە، لێ هەژمار و رێژەیا توخمێن هەر جۆرەکێ د جودانە و تایبەتمەندیێن خوە هەنە، بۆنموونە د ناڤبەرا تێگەهێن رۆمان و کورتە چیرۆکێ دا، ئەڤ توخمێن هەڤپشک هەنە: (روودا‌و، توخم، بابەت، گۆشەنیگا، کەسایەتی، زەمەن، شوین، شێواز، گرێچنی، قەوارە...)، لێ کێم و زێدەکرنا هەژمارا هەر یەک ژ

ئەڤان توخمان جۆرێ ڕۆمانێ ژ كورتە چیرۆكێ جودا دكەت. ئەڤ جوداكرنە ژی دەربڕینێ ژ هەڤبەندیێن دەرەكیێن د ناڤبەرا هەردوو جۆران دكەت. ئەو دەربڕین ژی بابەتەكێ سەرنج ڕاكێشە ل نک ڤەكۆلەران، كو خالێن وەكهەڤ و جیاوازێن د ناڤبەرا وان دا دیار بكەن. هەر ل سەر ئەڤێ بنەمایێ بوویە لەتیف زەیتوونی بۆچوونا ولتەر جیمس میللەری پەسەند دكەت، كو ((توخمێن ڕۆمانێ زۆرن و تابەلاڤن، لێ توخمێن كورتە چیرۆكێ دكێمن و ساكار و ئەركێن وان ژی سنۆردارن. د ڕۆمانێ دا چەندین كەسایەتیێن سەرەكی هەنە و هەموو پێشەنگن، لێ د كورتە چیرۆكێ دا هەژمارا كەسایەتییان كێمە و زۆربەی جاران یەک ژ ئەوان پێشەنگە))(زيتوني، ٢٠٠٢: ٢٨).

د ئەڤێ نموونەیا پراكتیكی دا، هەر سێ جۆرێن تێرمێن سەرەكی و گشتی و لاوەكی د ڕۆمانێ دا خویا دبن، هەر یەكی ژ ئەوان بیرۆكە و تێگەهـا خوە هەیە. د شیان دا هەیە ل سەر هەموو جۆرێن دیكە یێن ئەدەبی بهێتە جێبجێكرن و د كۆمكرنەڤەیا هەموویان دا فەرهەنگەكا تایبەت ب تێرمێن ئەدەبی ڤە بهێتە ئامادەكرن.

ئەنجام

پشتی خەوش و كێماسیێن فەرهەنگێن زاراوەیان ب زمانی كوردی، هاتینە دەستنیشانكرن، ڕێگەچارەیاک هاتە ڤەدیتن، كو وا پێویست دكەت، ئەو فەرهەنگ ل سەر بنەمایێ تێرمێن زانستی بهێنە دانین، كو هەر تێرمەكێ بیرۆكە و تێگەهـا خوە یا تایبەت هەیە. د بیرۆكەیێ دا ئەركێ وێ بهێتە دیاركرن و د تێگەهێ دا پێكهینانا وێ د چار پێنگاڤان دا بهێتە ڕێكخستن. پرۆسەیا بكارهینانا وێ ژی د سێ پێنگاڤان دا بهێتە داڕشتن. د لێكدانەڤەیا بیرۆكە و تێگەهێ دا تێرم فۆرما خوە یا داوێ وەردگریت و تێرمۆنۆلۆژیا زمانێ كوردی ژی پێ دهێتە سەرڕاستكرن. ل سەر بنەمایا تێرمۆنۆلۆژیا سەرڕاستكری ژی، پرۆگرامێن خوەندنا زانستان دهێنە دانین، ئەو ژی دكارن پرۆسەیا فێركرنێ بەرەڤ پرۆسەیا فێربوونێ ڤە ببەن و ڤەكۆلینێن زانستی ژی چارەسەركرنان بۆ كێشەیێن هەمە جۆر بدۆزنەڤە. ئەو هەر دوو ژی ڕێخوەشكەرن، كو دوو دەرگەهێن بەرفرەهـ بەرەڤ داهینانێن زانستی ڤەكەنەڤە.

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦ / العدد ٥

سەرچاوە:

ب زمانی کوردی

- ئەسوەد، نەوزاد ئەحمەد (٢٠٢٥)، فەرهەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانستە مرۆڤایەتییەکان، سلێمانی، چاپخانەی کارۆ.
- ئەسوەد، نەوزاد ئەحمەد (٢٠١١)، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و ڕەخنەیی، سلێمانی، چاپخانەی بینایی.
- ئەمین، پ. د. وریا عومەر (٢٠٢٥)، زمانی کوردی لە ئاستی مۆرفۆلۆجیادا، هەولێر، چاپخانەی ڕۆژهەڵات.
- ئۆمەر، عەبدلڕەحمان تاهر و زاهر، کاوا تاهەر (٢٠٢٢)، رێکێن دروستکرنا تێرمێن زانستی و بکارهینان ئەوان د ناڤ زمانێ کوردیدا، گۆڤارا نوبهار ئەکادیمی، جلد ٥، ژمار١٨سال٩، ل ل١١٣- ١٣٦، مێردین.
- باخەوان، د. ئازاد ئەمین (٢٠١٢)، چارەسەرکردنی ئاریشەکانی زاراوەو لێکنزیککردنەوەی دیالێکتەکانی زمانی کوردی، لە کتێبی: توێژینەوەکانی کۆنفرانسی زانستی زمانی کوردی ١٩- ٢٢ی ئەیلوولی ٢٠١١، چ١، هەولێر، چاپخانەی ڕۆشنبیری، ل ل ١٧٤-١٩٥.
- بەرزنجی، عەبدوڵلا تاهیر و بەرزنجی، د. عەلی تاهیر (٢٠٢٤)، کلیلدان . فەرهەنگی ئەدەب و ڕەخنە، سلێمانی، چاپخانەی سەردەم.
- تەیب، شێخ شەهاب، گیروگرفتی زاراوەدانان لەزمانی کوردیدا، لە کتێبی: توێژینەوەکانی کۆنفرانسی زانستی زمانی کوردی ١٩- ٢٢ی ئەیلوولی ٢٠١١، چ١، هەولێر، چاپخانەی ڕۆشنبیری، ل ل ١٩٦-٢٤٤.
- حوسێن، د. تالیب (٢٠٠١٢)، زاراوەسازی کوردی و چەند تێبینییەک، لە کتێبی: توێژینەوەکانی کۆنفرانسی زانستی زمانی کوردی ١٩- ٢٢ی ئەیلوولی ٢٠١١، چ١، هەولێر، چاپخانەی ڕۆشنبیری، ل ل ١٦٣-١٧٣.
- سەجادی، بەختیار و مەحموودی، محەمەد (2004)، فەرهەنگی شیکارانەی زاراوەی ئەدەبی (ئەدەب، ڕەخنەی ئەدەبی، تیۆری ئەدەبی) . کوردی . ئینگلیزی، ب1، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە،
- سەجادی، د. بەختیار (٢٠٢٢)، فەرهەنگی زاراوەی ڕەخنەیی، ئینگلیزی – کوردی – فارسی، چ٣، هەولێر، لە بڵاوکراوەکانی ماڵی وەفایی.
- سورخی، د، ڕەحیم قادر (٢٠١٤)، پلانی زاراوەسازی لە تیۆری پلانی زماندا: ڕوانگەی ڕێبازمەند بۆ پەرەپێدانی زمانی کوردی، هەولێر، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی (ژ٢٨ ساڵی ٢٠١٤)، ل ل ٧- ٣٨.
- شەریفی، فەرشید (٢٠٠٦)، فەرهەنگی زاراوەکانی فەلسەفەو زانستە کۆمەڵایەتییەکان، کوردستان. سلێمانی، دەزگەی چاپ و پەخشی سەردەم.
- عومەر، د. موحسین ئەحمەد (٢٠١٢)، فەرهەنگی ئەدەبی، سلێمانی، چاپخانەی حەمدی.

- عبدالخالق، مسعود (٢٠٠٨)، مەوسوعەی جودی بۆ چەمک و زاراوەکانی سەردەم، بەشی یەکەم، هەولێر، نووسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن.
- مارف، د. ئەبرەحمانی حاجی(٢٠١٤)، ڕێزمانی کوردی . بەرگی یەکەم (وشەسازی) بەشی یەکەم (ناو)، هەولێر، دەزگەی چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات.
- محمد، مسعود (١٩٨٨)، زاراوەسازی پێوانە، لە چاپکراوەکانی ئەمینداریەتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان، بەغدا، چاپخانەی سومەر.
- لێژنەی ئەدەب لە کۆڕی زانیاری کوردستان (2006)، زاراوەی ئەدەبی . کوردی . عەرەبی . ئینگلیزی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.
- لێژنەی فەرهەنگ لە ئەکادیمیای کوردی (٢٠١٢)، زاراوەی کارگێڕی . کوردی . عەرەبی . ئینگلیزی، هەولێر، چاپخانەی حاجی هاشم.

ب زمانی عەرەبی

- التونجي، د. محمد (١٩٩٩)، المعجم المفصل في الأدب، ج٢، ط٢، بيروت، دار الكتب العلمية.
- دولوز، جيل و غتاري، فليكس (١٩٩٧)، ماهي الفلسفة، ترجمة ومراجعة وتقديم: مطاع صفدي وفريق مركز الإنماء القومي، ط١، بيروت، مركز الإنماء القومي.
- الحفني، د. عبدالمنعم (٢٠٠٠)، المعجم الشامل لمصطلحات في العربية والانكليزية والفرنسية والالمانية والايطالية والروسية واللاتينية والعبرية واليونانية، ط٣، القاهرة، مكتبة مدبولي.
- حجازي، د. محمود فهمي (١٩٩٣)، الاسس اللغوية لعلم المصطلح، القاهرة، مكتبة غريب.
- عبدالرحمن، د. نصرت (1979)، فى النقد الحديث . دراسة فى مذاهب نقدية حديثة وأصولها الفكرية، عمان، مكتبة الاقصى.
- زيتوني، د. لطيف (٢٠٠٢)، معجم مصطلحات نقد الرواية . عربي . انكليزي . فرنسي، بيروت، دار النهار للنشر.
- زيدان، د. محمود (١٩٧٧)، مناهج البحث الفلسفي. الأسكندرى، الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- القاسمي، د. علي (٢٠١٩)، علم المصطلح . اسسه النظرية وتطبيقاته العملية، ط٢، بيروت، مكتبة لبنان ناشرون .
- مانغ، فيليب (٢٠٠٢)، جيل دولوز أو نسق المتعدد، ت: عبدالعزيز بن عرفة، دمشق، مركز الإنماء الحضاري.
- لوم، ماري كلود (٢٠١٢)، علم المصطلح . مبادىء وتقنيات، ت: ريما بركة، بيروت، المنظمة العربية للترجمة.

ب زمانی ئینگلیزی

- Cuddon, J. A .1982, A Dictionary of Literary Terms, USA, Penguin Books.
- Wellek, Rene and Austin Warren.1980, Theory of Literature, London, Pelican Books.

reference :

Kurdish Language

-Aswad, Nawzad Ahmad (2025), Dictionary of Terms of Literature and Humanities, Sulaimani, Karo Printing House.

-Aswad, Nawzad Ahmad (2011), Dictionary of Literary and Critical Terms, Sulaimani, Binayi Printing House.

-Amin, P .د .Warya Omar (2025), Kurdish Language at the Level of Morphology, Erbil, Rojhelat Printing House.

-Omar, Abdulrahman Tahir and Zahir, Kawa Tahir (2022), Ways of creating scientific terms and their use in Kurdish language, Nobahar Academy Magazine, Volume 5, No. 18, Year 9, pp. 113-136, Merdin.

-Gardener, Dr. Azad Amin (2012), Solving the problems of terms and bringing Kurdish dialects closer together, in the book: Researches of the Kurdish Language Scientific Conference, September 19-22, 2011, Vol. 1, Erbil, Roshnbiri Printing House, pp. 174-195.

-Barzanji, Abdullah Tahir and Barzanji, Dr. Ali Tahir (2024), Keyboard - Dictionary of Literature and Criticism, Sulaimani, Sardam Printing House.

-Tayeb, Sheikh Shahab, Problems of Terminology in Kurdish Language, in the book: Research of the Kurdish Language Scientific Conference, 19-22 September 2011, Vol. 1, Erbil, Roshnbiri Printing House, pp. 196-2

-Hussein, Dr. Talib (20012), Kurdish Terminology and Some Notes, in the book: Papers of the Kurdish Language Scientific Conference 19-22 September 2011, Vol. 1, Erbil, Roshnbiri Printing House, pp. 163-1

-Sajadi, Bakhtiar and Mahmoudi, Mohammad (2004), Analytical Dictionary of Literary Terms (Literature, Literary Criticism, Literary Theory) - Kurdish - English, B1, Erbil, Ministry of Education Printing House,

-Sajadi, Dr. Bakhtiar (2022), Dictionary of Critical Terms, English – Kurdish – Persian, Vol. 3, Erbil, Mali Wafaee Publications.

-Surkhi, Dr. Rahim Qadir (2014), Terminology Planning in Language Planning Theory: A Pathfinder Approach to Kurdish Language Development, Erbil, Kurdish Academy Journal (No. 28, 2014), pp. 7-3

-Sharifi, Farshid (2006), Dictionary of Terms of Philosophy and Social Sciences, Kurdistan - Sulaimani, Sardam Publishing House.

-Omar, Dr. Mohsin Ahmad (2012), Literary Dictionary, Sulaimani, Hamdi Printing House.

-Abdulkhaliq, Massoud (2008), Judi's Encyclopedia of Contemporary Concepts and Terms, Part 1, Erbil, Tafsir Office for Publishing and Media.

-Marf, Dr. Ibrahimani Haji (2014), Kurdish Grammar - Volume 1 (Vocabulary) Part 1 (Name), Erbil, Rojhelat Publishing House.

-Mohammed, Massoud (1988), Terminology of Measurement, in Publications of the General Secretariat of Culture and Youth of the Kurdistan Region, Baghdad, Sumer Printing House.

-Literature Committee in Kurdistan Information Forum (2006), Literary Terms - Kurdish - Arabic - English, Erbil, Ministry of Education Printing House.

-Dictionary Committee of Kurdish Academy (2012), Administrative Terminology - Kurdish - Arabic - English, Erbil, Haji Hashim Printing House .

Arabic Language

-Al-Tunji, Dr. Mohammed (1999), Al-Ma'jam al-Mufassal fi al-Adab, Vol. 2, Vol.

-Dulois, Jill and Ghatari, Flex (1997), The essence of philosophy, translation and reference and presentation: Safadi Resort and a branch of the National Development Center, Volume 1, Beirut, National Development Center.

-Al-Hafni, Dr. Abdul Mun'im (2000), Comprehensive Dictionary of Terms in Arabic, English, French, German, Italian, Russian, Latin, Hebrew and Greek, Vol. 3, Cairo, Madbuli Printing House.

-Hejazi, Dr. Mahmoud Fahmi (1993), Linguistic Foundations for Terminology, Cairo, Gharib School.

-Abdulrahman, Dr. Nasrat (1979), Fi al-Naqd al-Hadith - A Study in the Critical School of Hadith and Its Intellectual Principles, Oman, Al-Aqsa Printing House.

-Zitoni, Dr. Latif (2002), Dictionary of Narrative Criticism Terms - Arabic - English - French, Beirut, Dar Al-Nahar Publishing House.

-Zidane, Dr. Mahmoud (1977), Manahch al-Bahth al-Filsifi. Alexandria, Egyptian General Book Commission.

-Al-Qasmi, Dr. Ali (2019), Terminology - Theoretical Basis and Practical Applications, Volume 2, Beirut, Lebanon Printing House.

-Mang, Philip (2002), Generation of Dolores or Multiple Texts, by Abdul Aziz bin Arfa, Damascus, Center for Civilization.

-Loom, Marie Claude (2012), Terminology - Principles and Techniques, T: Rima Barka, Beirut, Arab Translation System .

English Language

- Cuddon, J. A .1982, A Dictionary of Literary Terms, USA, Penguin Books.
Wellek, Rene and Austin Warren.1980, Theory of Literature, London, Pelican Books.